

УДК 81'373.611:630

В.У. Русак, заг. кафедры, канд. філал. навук
(БДГУ, г. Мінск)

СПОСАБЫ ЎТВАРЭННЯ ЛЕСАГАСПАДАРЧЫХ І ЛЕСАПРАМЫСЛОВЫХ ТЭРМІНАЎ

Неад'емным элементам працэсу ўпарадкавання і стандартызацыі тэрмінаў, а таксама важным напрамкам практычнай тэрміналагічнай работы з'яўляецца аптымізацыя тэрміналагічных форм. Для стварэння намінацыйных адзінак у сферах спецыяльнай камунікацыі выкарыстоўваюцца тыя самыя спосабы, з дапамогай якіх утвараюцца словы агульналітаратурнай мовы. Аднак, узяўшы за аснову наяўныя ў мове спосабы і мадэлі словаўтварэння, навука выпрацоўвае сваю словаўтваральную падсістэму, падпарадкоўваючы яе асноўным патрабаванням і функцыям тэрміналагічнай лексікі.

Па назіраннях Даніленкі В. П., тэрмінаўтварэнне – гэта не стыхійны, а рэгулюемы, кантралюемы працэс [1]. З усіх спосабаў намінацыі пры стварэнні новых тэрмінаў неабходна свядома адбіраць тыя, якія паспяхова служаць мэтам абазначэння паняццяў пэўнай канкрэтнай галіны навукі. Магчымасць выпрацаваць рэкамендацыі па ўтварэнні новых тэрмінаў, як справядліва азначыў даследчык Грынёў-Грыневіч С.В., дае аналіз існуючых форм тэрмінаў, устанаўленне найбольш прадуктыўных спосабаў і мадэлей тэрмінаўтварэння ў вызначанай сферы дзейнасці, галіне ведаў [1, с. 121].

У сучаснай беларускай літаратурнай мове вылучаюцца наступныя спосабы ўтварэння *аднаслоўных* тэрмінаў: марфалагічны, лексіка-семантычны, марфалага-сінтаксічны, уласналексічны. Для *мнагаслоўных* тэрмінаў уласціва камбінаванне кампанентаў у адпаведнасці з разнастайнымі канструкцыямі і мадэлямі, што ў лінгвістыцы трактуецца як сінтаксічны спосаб тэрмінаўтварэння.

Мэта нашага даследавання – прааналізаваць, якія спосабы актуальны для ўтварэння тэрмінаў лясной гаспадаркі і лясной прамысловасці.

Марфалагічны спосаб утварэння аднаслоўных тэрмінаў звязаны з узнікненнем лексем на аснове кампанавання існуючых у мове баз і дэрыватаў. Для беларускіх лесагаспадарчых і лесапрамысловых тэрмінаў прадуктымі з'яўляюцца наступныя падтыпы марфалагічнага спосабу:

1) **суфіксальны** – словы ўтвараюцца шляхам далучэння да ўтваральнай асновы суфікса. Да найбольш прадуктыўных адносяцца мадэлі ўварэння тэрмінаў са значэннем працэсу ад дзеясловаў пры дапамозе суфіксаў **-нн**: *банітаванне* ← *банітава-ць*, *баранаванне* ← *баранава-ць*, *выдзіманне* ← *выдзіма-ць*, *вырошчванне* ← *вырошчва-ць*, *вапнаванне* ← *вапнава-ць*; **-енн (-энне)**: *здзірваненне* ← *здзірване-ць*, *драбленне* ← *драбі-ць*, *зрушэнне* ← *зрушы-ць*, *разрыхленне* ← *разрыхлі-ць*, *разушчыльненне* ← *разушчыльні-ць*; **-к**: *выгрузка* ← *выгрузі-ць*, *колка* ← *кало-ць*, *абрэзка* ← *абраза-ць*, *падкормка* ← *падкормліва-ць*, *прыкопка* ← *прыкопва-ць*, *раскарчоўка* ← *раскарчоўва-ць*, *тралёўка* ← *тралява-ць*; а таксама тэрмінаў са значэннем якасці, уласцівасці матэрыялаў ці канструкцый ад прыметнікаў пры дапамозе суфікса **-асць**: *вільгацяёмістасць* ← *вільгацяёміст-ы*, *вільготнасць* ← *вільготн-ы*, *водапранікальнасць* ← *водапранікальн-ы*, *спеласць* ← *спел-ы*, *лясістасць* ← *лясіст-ы*, *смольнасць* ← *смольн-ы*;

2) **нульсуфіксальны, ці бязафіксны** – пры ўтварэнні новых слоў выкарыстоўваюцца матэрыяльна нявыражаныя афіксы. Найчасцей так утвараюцца аддзяслоўны тэрміны, якія з’яўляюцца найменнямі вынікаў працэсаў, дзеянняў: *прабег* ← *прабег-чы*, *прырост* ← *прырас-ці*, *намыў* ← *намы-ць*, *абвал* ← *абвалі-ць*, *перагруз* ← *перагрузі-ць*; назвамі аб’ектаў, якія ўзніклі, сфарміраваліся ў выніку пэўнага дзеяння: *усход* ← *усходзі-ць*, *адпад* ← *адпада-ць*, *падрост* ← *падраста-ць* і інш.;

3) **прыставачны, ці прэфіксальны** – словы ўтвараюцца шляхам далучэння да ўтваральнай асновы прыстаўкі: *судуброва* ← *дуброва*, *падпасека* ← *пасека*, *процівага* ← *вага*, *ультрафільтр* ← *фільтр*, *суперцэмент* ← *цэмент*; *падвід* ← *від*, *паўхмызьяк* ← *хмызьяк*, *паўдзелавы* ← *дзелавы*, *котррэйка* ← *рэйка*, *супрацьугон* ← *угон*;

4) **канфіксальны, ці прыставачна-суфіксальны** – словы ўтвараюцца шляхам далучэння да ўтваральнай асновы адначасова суфікса і прыстаўкі: *міжлессое* ← *лес*, *суквецце* ← *квет(к)-а*; *каляплоднік* ← *плод*, *падлесак* ← *лес*, *суглінак* ← *гліна*, *сугрудак* ← *груда*, *супесак* ← *пясок*;

5) **складанне** – спосаб словаўтварэння, пры якім у выніку аб’яднання дзвюх і больш асноў ці цэлых слоў або іх частак утвараецца адно слова. Складанне ў сваю чаргу падзяляецца на наступныя віды:

асноваскладанне – новыя словы ўтвараюцца шляхам зліцця дзвюх ці больш асноў. Такія тэрміны могуць узнікаць у выніку спалучэння спрадвечнабеларускіх лексем (*лесастэп*, *шкловалакно*, *клубняплод*, *піламатэрыялы*, *пладаножка*), а таксама ў выніку

аб'яднання кампанентаў грэка-лацінскага паходжання (у прэпазіцыі) са спрадвечнабеларускімі ці запазычанымі лексемамі (у постпазіцыі): *авіаахова, аэрасяўба, аўтатормаз, агратэхніка, авіядраўніна, гідраўстойлівасць, біяпашкоджанне, электравільгацямёр*;

складана-суфіксальны – спалучэнне асноваскладання з суфіксацыяй, у тым ліку нулявой: *газаачыстка* ← *газ, ачышч(а)-ць*; *лесанільня* ← *лес, піл(ава)-ць*; *гушчынямер* ← *гушчын-я, мер(а)-ць*; *жывіцапрыёмнік* ← *жывіца, прым(а)-ць*; *шыракалісты* ← *шырок-і, ліст*; *буралом* ← *бура, лам(а)-ць*; *ветрапавал* ← *вецер, павал(і)-ць*; *караед* ← *кара, ес-ці*; *лістапад* ← *ліст, пад(а)-ць*;

словаскладанне, ці зраічэнне – словы зліваюцца ў адно складанае слова без змен: *вечназялёны, пагрузчык-штабляёр, насенне-самасеў, тэхнік-лесавод, карчавальнік-збіральнік, блок-участак*;

абрэвіяцыя – новыя словы ўтвараюцца шляхам зліцця частак слоў, пачатковых гукаў ці літар і інш.: *лясгас* – ‘лясная гаспадарка’, *вучгас* – ‘вучэбная гаспадарка’, *МіАЛК* – ‘машыны і апараты ляснога комплексу’, *ДВП* – ‘драўнянавалакністая пліта’, *ДК* – ‘драўляная канструкцыя’, *АСК* – ‘аўтаматызаваная сістэма кіравання’, *дзяржлясфонд* – ‘дзяржаўны лясны фонд’, *гасразлік* – ‘гаспадарчы разлік’, *гасчастка* – ‘гаспадарчая частка’.

Лексіка-семантычны спосаб тэрмінаўтварэння заключаецца ў развіцці новых значэнняў у словах нацыянальнай мовы. Па суадносінах прымет спецыяльнага паняцця і агульнавядомага прадмета, з’явы вылучаюцца наступныя віды лексіка-семантычнага спосабу тэрмінаўтварэння: *спецыялізацыя значэння агульнаўжывальнага слова, метафарычныя і метанімічныя пераносы*.

Спецыялізацыя значэння адбываецца ў выпадках, калі агульнаўжывальныя словы выкарыстоўваюцца ў сферы спецыяльнай камунікацыі і набываюць спецыяльнае тэрміналагічнае значэнне (*лес, дрэва, сцябло*). Агульнаўжывальныя словы адрозніваюцца ад тэрмінаў аб’ёмам інфармацыі, пацверджанне чаму – характар тлумачэння значэння ў лінгвістычных слоўніках і дэфініцыі ў тэрміналагічных слоўніках даведніках. Калі першыя даюць мінімум інфармацыі аб прадмеце, а таму абмяжоўваюцца кароткім тлумачэннем, то другія напаўняюць гэтыя словы элементамі адпаведнай тэорыі, якая патрабуе больш шырокага, тэматычна звязанага кантэксту: *лес* – ‘масіў зямлі, зарослы дрэвамі’; *лес* – ‘сукупнасць драўнінна-хмызняковай расліннасці, жывога наглебавага пакрыцця, дзікіх жывёл і мікраарганізмаў, якая ўтварае прыродны комплекс’.

Метафарычныя пераносы, у выніку якіх утварыліся многія лесагаспадарчыя і лесапрамысловыя тэрміны, заснаваны на знешнім падабенстве прадметаў, з’яў (залысіны на дрэвах, сцябловы вузел, лесатаксыя пояс, драўняная мука, падрумяньванне кары),

падабенстве з дзейнасцю ці функцыяй (*плач раслін, куліса* ‘палоска лесу, якая пакідаецца для абароны суседняй высечкі ад ветру ці для лепшага абнасьвання’), падабенстве па якасці (*стомленасць дрэва, спелая драўніна, мёртвыя матэрыялы, жывое наглебавае пакрыццё*).

Метанімічныя пераносы пры ўтварэнні лесагаспадарчай і лесапрамысловай тэрміналогіі найперш звязаны з пераносам назвы дзеяння на назву месца, дзе адбываецца дзеянне: *высечка, пераправа, пераезд, абход, выгар*; назвы дзеяння на назву выніку дзеяння: *усушка, усадка, прырост*; назвы дзеяння на назву дэталей, прылад, канструктыўных элементаў: *сяжка, абліцоўка* і інш.

Марфалага-сінтаксічнае словаўтварэнне – утварэнне новых слоў у выніку набыцця імі значэння і граматычных катэгорый, уласцівых іншым часцінам мовы, у прыватнасці, пераход прыметнікаў і дзеяспрыметнікаў у назоўнікі (*субстантывацыя*): *арэхаплодныя, пакрытанасенныя, голанасенныя, аднадомныя, бяскветкавыя, злакавыя, насякомыя, беспазваночныя, капытныя, членістаногія*.

Уласналексічны спосаб – запазычванне слоў з іншых моў: *каранцін, дрэнаж* (франц.), *ландшафт* (ням.), *гербіцыды, генерацыя* (лац.), *аграфітацэноз, антагенез* (грэч.) і інш. З неславянскіх запазычанняў першае месца па колькасці лексічных адзінак у лесагаспадарчай і лесапрамысловай тэрміналогіі займаюць грэцызмы і лацінізмы. Яны сустракаюцца ў складзе самых разнастайных лексіка-семантычных груп: у назвах дрэў і кустоў (*кедр, кіпарыс, платан, туя, акацыя, ціс*); у назвах частак дрэва (*флаэма, камедзь, камбій*); у назвах раслінных згуртаванняў (*асацыяцыя, папуляцыя*); у найменнях абстрактных паняццяў (*анабіёз, біятон, біяцэноз, суцэсія, банітэт, таксацыя*) і інш.

Пры **сінтаксічным спосабе** ўтварэнне новых тэрмінаадзінак адбываецца шляхам спалучэння слоў у шматкампанентныя словазлучэнні: *лес – шыракалісты лес, дубовы лес, водаахоўны лес; дрэва – глебапагаршальнае дрэва, элітнае дрэва, высакарослае дрэва*. На сучасным этапе аснову лесагаспадарчай і лесапрамысловай лексікі складаюць якраз састаўныя тэрміны. Сярод іх найбольшай прадуктыўнасцю характарызуюцца двухлексемныя словазлучэнні з назоўнікам у якасці галоўнага кампанента, бо яны найбольш поўна адпавядаюць патрабаванням аптымальнай даўжыні тэрміна і сэнсавай кампактнасці выказвання.

ЛІТАРАТУРА

1. Даниленко В. П. Русская терминология. М.: Наука, 1997. 245с.
2. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение. – Москва: Изд. центр «Академия», 2008. 304 с.